

Ami természetes és ami mesterséges – a társadalomfejlődés, a népi és az alkotott jog párhuzama tükrében

VARGA CSABA

(jogász, jogfilozófus, professor emeritus, HUN-REN TK JTI / PPKE JÁK)

What is Natural and What is Artificial – In the Light of Social Evolution and the Parallel of Folk Law and Created Law

Folk law has an objectified existence; it does not have a formal, codified formality. Nor does it have a definitive character. It is not separate from people's life and therefore has no existence capable of opposing it. Yet it is itself law, which demands fulfilment within its own sphere. It is not formalised and therefore has no system, doctrine or dogmatics. It has no principles or techniques either.

Keywords: Edward Cook, Thomas Hobbes, man as quality, man as quantity

Kérdésfelvetés

Fejlődéstörténetében az ember mindig tudatában volt annak, hogy gondolkodásával új ismeretre tehet szert – akár már megismert területek újragondolása, akár célzottan megejtett új érzékelés és megtapasztalás révén. Viszonylag későn alakult ki az a felismerése, hogy gondolatainak tárgya – a nyelvtől elvégzett megnevezések úgynevezett referenciája – nem közvetlenül maga a valóság, hanem egy nyelvben megjelenített képzet a valóságról. Merthogy a valóság *van*, pontosabban: *adódik*, amiként *megtörténik*. Időtlen időkig az ember mágikusan egy volt a természettel, s feltehetően csak az írott, számunkra így a semminél több közvetlenséggel már megismerhető történelem hajnalán kezdte elkülöníteni magát attól, hogy emberlétét pusztán természetlétnek fogja fel s környezetét, melybe beleszületett, merő faktumként érzékelje. Mert hogy önmagában már fejlődési lehetőséget kezdett látni, majd környezetét is immáron embertől létrehozott mesterségeségként értékelte.¹

A *naturalitás* és az *artificialitás* világos és elvi – természetszerűleg csakis viszonypárként felfogott és felfogható – szétválasztása bizonyára későbbi idők fejleménye. A jogi problémamegoldás történeti alakulásában lett kulcsfontosságú momentum az a pillanat, amikor egy vitatott helyzetben, 1608 novemberében Sir Edward Coke (1552–1634) merészelt szembeszállani királyával. Merthogy a király úgy vélte, hogy amennyiben a jog maga az értelem, amint azt kora közfelfogása tanította, úgy értelemmel és tanultsággal rendelkezvén maga is tökéletesen alkalmas arra, hogy döntést maga hozhasson. Ám a főbíró nem osztotta ennek kívánalmát és megalapozottságát, és – megsértve királyát, ki eleinte még megtorolta volna az ellentmondást, ám végül eltekintett ettől – így válaszolt: „igazság szerint Felségedet Isten felruházta kiváló Tudományokkal s a természet nagyszerű adottságaival, de Felséged nem lett

---

¹ Amint ezt már az *Ószövetség* világosan mutatja, a görög filozófiában és drámában (kiváltképp kiélezetten Szophoklész *Antigonéjában*) pedig teljes kifejllettségben jelentkezik. Ld. az ősi zsidó gondolat fejlődési perspektívájában leginkább Oppenheim 1977.

kitanult sem Angol Királyságod Törvényeiből, sem Alattvalóid életét, örökségét, javát vagy vagyont érintő ügyekből; ez utóbbiakat ugyanis nem a természetes értelem, hanem a jog mesterséges értelme és ítélete alapján kell eldönteni, amely Jog olyan művészet, melynek megismerése hosszú tanulmányokat és tapasztalatot igényel.”²

Mit állított tehát itt a jogász? Azt, hogy létezik egyfelől a *natural reason*, azaz a természetes értelem általános emberi képessége; ám életünket jogként nem ez kormányozza, hanem egyfajta mesterséges értelem, *artificial reason*, melyben jártassá bárki csak az ennek nevében véghezvitt gyakorlat mikéntjének gondos és hosszas el-sajátításával, megfigyelésével és megtapasztalásával válhat.

Alig fél évszázaddal később s ugyancsak Angliában e szétválasztás már sajátos kiterjesztést, s ezzel többlet értelmet és általánosságot nyert. A társadalmiság elméletének korai kutatójaként Párizsban végzett hosszú munkája eredményeképpen ugyanis egy zaklatott életű gondolkodó, Thomas Hobbes (1588–1679) megírta és kiadta *Leviatánját* (1651), mely négy kötetével éppen az évtizedes angol polgárháború vége felé bizonyította, hogy a mindenkinek mindenki ellen vívott harcában kimerülő természeti állapot aligha váltható fel másként, mint az emberiségnek egy erős és egységes kormányzatba történő szerveződésével. Az e célból létrehozott államiság pedig értelemszerűen nem más, mint *social contract*, azaz társadalmi szerződés terméke, melynek minden szegmense eredőjének, a természetes emberi mivoltnak (felépülésünknek és működésünknek szív és idegek, akaratkifejezések és mozgások segítségével történő) mesterséges kiterjesztése. A szerző Hobbes számára ezért merő folyománynak tetszhetett, hogy jogunk sem más, mint „Méltányosság és Törvények: mesterséges Értelem és Akarat”.³ Vagyis – mint magyar tanulmányozója meggyőzően írja – „Hobbes éppen azt a pillanatot ragadja meg a *Leviatán* testében, amikor [...] a rend végleg az emberi konvenciók kérdése lesz; amikor a rend már nem örök és eleve adott, hanem emberi eredetéből adódóan törekeny és állandóan újratereztendő lesz.”⁴ Mondhatnók tehát, hogy az *ordo* elszakad egy teljességgel isteni s így bevégzett teremtettség képzetétől és a világ emberi belakásának a feladatává válik. Végző soron maga sem lesz így más, mint munkatermék. Amely munka pedig – mint tudjuk a teológiából – éppen Isten művének a folytatása teremtettjétől, az embertől.

Merő létében értelmezett jog

Azonban amióta a mesterségesség – azaz csupán hangsúlyilag eltérően: a mesterkéeltség⁵ – a társadalmi integráció kereteinek megvonásában egyáltalán jelen van, ez meghatározza a jog egész életét. Mintegy feltételezve, hogy létezik egy normális,

² *Prohibitions del Roy*, 12 Co. Rep. (1607) 63, 64–65 ill. *Coke Reports* 12 (London 1656), fol. 65.

³ Hobbes 1651: Introduction. Az utókor azonban a természetes és a mesterséges illetően különválása specifikus üzenetét jobbra lesöpörte az asztról, mert egyszerűen annak kifejeződéseként értékelte, hogy maga a hobbesi államfelfogás mechanisztikus, merthogy e korra egyébként jellemzően – ami persze úgyszintén e fogalom párral élt – biológiai organizmusok analógiájára írja le az emberi kultúra intézményi konstrukcióit.

⁴ Balogh 2010: 111.

⁵ A <<https://www.thefreedictionary.com/>> szerint az 'artificial' gyökerében "1350–1400 / Middle English, from Old French, from Latin artificiális, *belonging to art*, from artificium, *craftsmanship*; see artifice", amely utóbbi pedig "from Old French, *craftsmanship*, from Latin *artificium* skill, from *artifex* one possessed of a specific skill, from *ars* skill + *-fex*, from *facere* to make".

természeti adottságainknak megfelelő, terelő vagy torzító kényszerektől mentes világ, és ezt – gondolatilag duplikálva s egyszersmind a mindenkori nap feltételeihez adaptálva – létezik egy konstruált életmodell, egy normatív projekcionált ideál: az, ami immár a jog tételezéseiből következik. És ezekhez képest – ezt már józanságunk láttatja így – a valós élet valamiféle köztes mezőben zajlik, a természetesség önkéntelenül adódó talaján, de egyszersmind e mesterséges alakításnak a mindenkori mában optimálisan értelmezett és gyakorolt kívánalmi szerint. Ez a köztesesség így egyfelől alapja spontaneitásának és terepe annak a kívánalomnak, hogy a jogrend részesei a közösségre nem káros bármiféle saját képességgel és hajlammal, a tudatukban munkáló összes (és olykor egymásnak ellentmondó) normatívummal optimális szintű kielégítést nyerhessenek, miközben és másfelől támogatja azt is, hogy mindeközben a jog tételezése se tagadtassanak meg. Nem véletlen ezért, ha ezredévek óta kísér bennünket egyre tudatosabban az a feltételezés, hogy a jog, bár ennek látjuk és ekként láttatjuk, mégsem pusztá szó- vagy szövegthalmaz, hanem egy tágabb moralitás, amelyből jobb híján történő nyelvi rögzítése a jogban megtörtént – azért csupán, hogy valamilyen módon rögzíthető, kommunikálható, és a társadalom szintén szöveggé rögzített más normatívumaival és nem-normatívumaival együtt feldolgozható legyen.

Határhelyzet tehát éppen nem kizárt. Olyan például, hogy *summum ius summa iniuria* következzen be, a legteljesebben kierőszakolt jog révén a legnagyobb jogtalanság. Merthogy az alaphelyzet távolról sem valamiféle automatizmus bekövetkezése. Hiszen noha a *jogot* kérik tőlem számon, mindazonáltal emberként, tehát kellő és sokirányú *érzékenységgel* kell viselkednem, ha nem akarok a jortól elvileg biztosított igazságosságomért végsőkéig küzdők, és ennek folyamán hamarosan egy immár maga a társadalom és kohéziója felemésztését kockáztató harcban elbukva Kohlhaas Mihály és utódai sorsára jutni.⁶

Nos, ez már az a pont, ahol eltűnődhetünk a népi jog és az alkotott jog különbségén. Azon, hogy bár objektívált léte az előbbinek is van, hiszen emberi termék, emberi kreativitás szülöttje, de nincs formalizáltsága, normatív kodifikált alakszerűsítettége, mint az úgynevezett – és a társadalmi differenciációban immár különvált – jogalkotó vagy jogalkalmazó jogtermésének. És nincs bevezettség sem, hiszen csak kinyilvánít közösségi helyeslést és akaratot, ami adott területein inkább irányelvül szolgál, semmint taxatív teljesként felfogandó és mereven alkalmazandó szabályozás gyanánt. További lényegi különbség forrása, hogy általában nincsen a népélettől elkülönülő, önálló sodó, annak mozgásával lehetségesen szembefordulásra képes léte és élete sem. Ám amíg a népi mondás, népdal, népmese, néptánc a közös kultúra része, mint egy a közösséggel együtt folyamatosan tovább formálódó korpusz tagja, amelynek mélyebb vagy sekélyesebb megélésében, kedve szerint a személyesen ahhoz tartozás (tehát mint én-reprezentációként fogadás: „ez az én dalom, táncom...” stb. kiemelő választása) megválogatásában a közösség tagjainak bizonyosan van valamelyes szabadsága, a népi jog maga is jog, ami saját körén belül megköveteli a beteljesedést.

⁶ A példaadó von Kleist 1810; legújabb fordításban 1975. Ld. még Balogh 2016.

Doktrínákkal, elvekkel és technikákkal élő kultúra és jog

A természetes és a mesterséges közti különbségtétel egyik vonulata a *jelen szembeállítás egy idealizált múlttal*. Ebben benne foglaltatik minden olyan retrospektív tipizálás, amely a hegeli tézis / antitézis / szintézis mintájára a holnap nemes feladatát az egykori múltat feladó s ezzel bűnössé lett mának a meghaladásaként láttatja. Vagyis feltételez egyfajta természetességet, ami leggyakrabban valamiféle valahai, ám azóta megtagadott aranykor vagy *Saeculum Aureum*, és a jövőt illető minden szándéka, jobbító törekvéseinek netovábbja az, hogy ezt visszaállítsa a ma feltételei közt. Lényegében ilyesmit sugallt legősibb kódexeink, jogrögzítéseink megideologizáltsága a Termékeny Félhold ékírásosságától Jusztiniánusz latinságán át egészen kora újkorunkig, ahol is preambulumba foglalt előljáró szavai szerint az uralkodó nem tesz mást, csak szolgáltat a szó legvalódibb értelmében vett igazságot, mert mindössze (és elromló körülményei közt ez maga a forradalom!) visszaad és restaurál, kinyilvánítva újra az ősi romlatlant: azt, mi volt, de mit bűnbe esett utódgenerációk, mint állítja, megrontottak.⁷

Ilyen persze az is, mikor *utópiákban* kifejezett vágyak szerinti jövőben nem lesz már sem jogász, sem jog, aki és ami az élet áramával szembefordulhasson – csak a természetből újra előállani engedett rendeződés és rendezettség evilági paradicsoma, nem teremtőként, csupán keretként egy általános elveivel ezt biztosítani képes joggal.⁸

És a legújabb idők társadalmi forrongásában nem csekély mértékben ugyanez, egy tagadás tagadásaként előállítandó szintézisben elérendő *történelmi igazságtétel* vágya szült alig évszázada még olyan diktatúrákat, mint perverz átfordításban a Negyedik Róma orosz álmaként a bolsevizmus vagy a germán Harmadik Birodalom képében berendezkedő nemzeti szocializmus.

A megnevezett/megideologizált szándékból kiindulva e példák az idősíkok emberi beavatkozás folytán a jó rosszra fordulása, majd újra tökéletesbe visszafordítása fogalmiasítását mutatják.

Kettéválasztó fogalomhasználat persze történelmi tagadást is hordozhat, inkább degenerálódás, semmint regenerálódás jelzése irányában. Példa kedvéért, a XX. század kezdete táján gyakorlatilag máig érvényesen Gustave Le Bon (1841–1931) tömeglélektana (1895),⁹ majd Ortega y Gasset (1883–1955) csőcselékuralom-felismerése (1929)¹⁰ egyaránt egy kárhoztatott jelennek az ősi vagy aligmúlt úgymond tiszta állapotból történő elferdülése megállapításán nyugszik.

Új szinten és minőségben itt és ezzel kapcsolódunk vissza a dolgozatcímbe jelzett témához. Mert a fogalmiasított képzettársítás mindezeknél azt sugallja, hogy amennyiben van természetszerű állapot, úgy van azt torzítóan mesterségesen előállított, artificiálisan kondicionált is. És pontosan ez a századelős tömeglélektan és szociológiai

⁷ Vö. Varga 2002.

⁸ Pl. Varga 1976.

⁹ Le Bon 1913.

¹⁰ Ortega y Gasset 1930, első magyar fordításban 1938. Ennek képmása lesz Luis Buñuel (1900–1983) *Viridiana* filmje (1961); ld. még Fejér 1992.

értelmű csőcselék-felismerés vezetett fokenként – és krimináletiológiailag Cesare Lombroso (1835–1909) elmekórtani és törvényszéki orvosi megfigyeléseinek (1865/1876)¹¹ darwinianus értelmű összegzése nyomán – a deviancia eugenikai kikiktatása gondolati kísérletéhez.¹² Ez az, ami gyakorlattá is vált a századelő még demokratikus keretek közt zajló amerikai és skandináv fajjavító mozgalmában,¹³ amikből később inspirálódtak kevésbé kényes kezű diktatúrák kíméletlenül végrehajtott embertisztogatásai.

Végül pedig belép a képbe jelenünk állítólagos liberalizmusának túlhajtott, majd-hogynem iparilag újratermelő termékeként a nap hőse: embergyermekek, a felnőttesség képességét, saját sorsválasztásért a személyes felelősségérzetet immár elvesztett instabil tömeglény, ki már önmaga sem lehet, merthogy benne üresség honol. Amiben az, ami mégis ő, vagy már pusztán csigaház, mesterséges környezetének merő kópiája, vagy egyetlen tetszése szerint kiragadott képesség a *humana facultatem* végtelenségéből, ennek művi megnövelése, és ezzel történő excellálás, kiválás és kitűnés – miközben kiürülés bármilyen másból, mi még képességeit kifejlesztett teljes értékű embernek megtarthatta.¹⁴

Létrejön tehát egyfajta termék-ember. Amely termék már tömegtermék. És mindez ellentmondásokat von maga után.

Mert meghatározó vonulat ebben a zajló történeteket hol erősítő, hol keresztező folyamatban maga az *emberszemlélet* alakulása. Nos, közigazgatási reformok s a jogkodifikációt hajtó átértézt társadalmi szükségletek¹⁵ egyértelműen mutatják, hogy Európa talán leginkább vérvizataros XVII–XVIII. századában a hatalmak egymásnak feszülése diplomáciai vagy katonai erővel már nem eredményezhetett döntést. Előrelépés lehetősége csakis annak az álladalomnak nyílt, amelyik az uralkodó alá rendelt alattvalói tömeg valós értékét immár nem pusztán *számassága*, hanem hadrafogható *minősége* alapján számlálta. Ennek nyomán indultak törekvések eleinte testi alkatot érintő szűrésre, majd (közvetlenül a kívánatos produktumelőállítás jegyében) testi kondicionálásra és okításra, végül maga a tömegében felfogott nép szellemi képésére.¹⁶

E folyamat azonban nem állott egymagában, egyedül, hiszen úgyszólván egyidejűleg kezdett kifejlődni az emberi jogok mozgalma. Franciaországban a Dreyfus-ügytől kiváltottan 1898-ban jelent meg Émile Zola »*J'accuse...!*« kiáltványa¹⁷ és fél éven belül a ma is harcos *Ligue des droits de l'homme*. Már pedig mindez eleve felülírta az akkorra már az etnológiából kinőve önálló tudományos diszciplínaként szárba szökő kultúrantropológiát, melynek éppen alapvetése, hogy az embert csakis adott kultúrájával

¹¹ Lombroso 1882, első magyar fordításban 1906; ill. Lombroso 1876.

¹² Pl. Lothrop Stoddard (1883–1950) 1922, első magyar fordításban 1931.

¹³ Vö. Broberg–Roll-Hansen 2005 egyfelől és Kevles (szerk.) 1979 másfelől.

¹⁴ Jonas–Klein 1970.

¹⁵ Ld. Gladden 1972 és Varga 2002.

¹⁶ Az a marxizmus, amit Lukács 1923 vallott, az ember eldologiasításaként bírálta az emberi munkaképességet célratörően optimalizáló (így pl. a szívlapátot kidolgoztató) amerikai ipari forradalom taylorizmusát. Miközben ugyane forradalomban már az oktatás sem széplelkek serkentése volt többé, hanem az embermennyiség számassága munkavállalói minőségé átalakításának szabványosított folyamata.

¹⁷ Zola 1898.

– avval egyként, abból kifejlődött – tudja érzékelni és kezelni. Ehelyett az emberjogi mozgalom – *per definitionem*, hiszen ez a lényege – a kezdetektől homogenizálta és univerzalizálta tárgyaként az embert. Hiszen mindazt, ami számára az emberből releváns, emberi magzat biológiai képződményének kellett tulajdonítania. Merthogy hitvallása – doktrínája – mindazt, amit az emberrel vele született jogokként megállapíthat, eleve e homogenizált és univerzalizált, gondolatilag képzett absztraktum egyedeként felfogott individuumnak biztosítja.¹⁸

Az ember mint konkrét *minőség* és az ember mint *biologikumában* azonosított individuum ilyen legalább kétirányú kavargásából végeredményül, mint jelenkorunkat meghatározó kritérium, az ember *autotélosz* gyanánt, azaz öncéljában és önértékében való megközelítése áll elő.

Eszerint a jelenünket adó végkifejlet egy teljességgel mesterségesen kondicionált társadalom.¹⁹ Elgondolkozhatunk minőségén és tartósságán. Merthogy benne rejlik a kockázat, hogy idővel akár fel is falhatja majd önmagát. Teljesítménye ugyanis éppen az, hogy a keresztény hit szerint több évezrede Isten-képmásként értékelt személyekből álló emberléletet megkísérli átfaragni mindenki-önmaga-célja-és-vára atomizálóan társadalomporlasztó individuumainak a halmazává.

Ha továbbmenve elfogadjuk, hogy a kultúrába, az ember teremtette második természet e hatalmas vonulatába tartozik belőlünk minden, ami túlmutat csupasz biologikum mivoltunkon – mindaz tehát a bennünket körülövező intézményi és gondolati (reflexív) közegeből, amiben csak leledzünk –, úgy azt is láthatjuk, hogy kultúránkat (történelmeink és civilizációink eltérő kultúráit) úgyszólván fogantatásuk első percétől fogva doktrínák, bennük elvek, és gyakorlatba ültetésükre kifejlesztett technikák uralják. Tudvalévő, hogy minden kultúra a maga nemében egységet képez: mint egy többé-kevésbé rendezett egész, *valaminek* a rendjét fejezi ki s erősíti. Vannak benne tehát szálak és mindenféle összekötő kapcsok, hogy ezek – tételezeten vagy anélkül, láthatóan vagy láthatatlanul – a részeknek az egészben megnyilvánuló kölcsönös összefüggését és ezzel rendszerfenntartó erejét biztosítsák. Ugyanakkor önfejlődésük során (tehát annak módján és folyamatában, ahogyan ezt adott társadalom hagyományként átveszi, az őt ért kihívásokra adandó válasza gyanánt saját adottságaihoz s átértett szükségleteihez önzonossága keretei közt adaptálja) előfordulhat, hogy ezek a doktrínák, elvek és technikák megmerevítődnek, túlfeszítődnek, s távlatukban egyszersmind egyfajta kolonccá, hacsak nem közvetlen ellenerővé válnak.

Arra emlékeztetünk itt tehát, hogy minden kultúra egy roppant összetett egész. Olyan, amely egyfelől nyilvánvalóan magában foglalja önmaga egységes egészként történő folyamatos rekonstituálódása biztosítását, miközben másfelől önmagának s egyes részeinek viszonylagosan önálló és esetleg önmagukban is rivális alkultúrákként szabad változatokat biztosít. Változatokat, amiket a kérdéses társadalom legkülönbözőbb szegmensei hoznak létre s tartanak életben.

¹⁸ Varga 2022.

¹⁹ Kései társadalomontológiájában Lukács 1976 megállapítása volt a társadalmiasodottság előrehaladásáról, hogy az ember számára közelesen nem marad már szabad tér, intézményi kapcsoltság nélküli cselekvési mező, mert immár minden közvetített tétetett a társadalmi összkomplexusban.

Nos, itt ahhoz a ponthoz érkezünk, amelynél a népi jog és a jogalkotó vagy jogalkalmazó formális joga már úgyszólván nem is találkozhat. Formalizáltság hiányában ugyanis a népi jognak nincs sem rendszere, sem tana vagy dogmatikája. Következésképpen nincsenek doktrínái, elvei és technikái sem. És bár láttuk, hogy a népi jog is objektiválódik annyiban, hogy van saját létmódja (ontologikumuma és ontológiája), formalizálással lehetővé váló szövegszerűsítés és ezt követő legalább hallgatolagos pozitíválás híján azonban még sincs redukálhatósága.

Az alkotott jog mögött ott áll (célzott *educatio*, valamint mindenkori spontán *soci-alisatio* révén elsajátítottan) érzékenységek azon sokasága, aminek köszönhetően a jogmegvalósulás nem egyszerű automatizmus, hanem egy felelősen cselekvő erkölcsi lény megnyilvánulása. A népi jog viszont efféle kettősséggel aligha rendelkezik. Miután leírták vagy leírtuk, természetesen boncolgathatjuk. De ez már nem e jognak az élete, hanem külső és utólagos hozzáadás, manipuláció. Jogantropológusok már háromnegyed évszázada megfigyelték, hogy hiába bárminemű objektíválás, „mihelyst a [joghelyzetet] rendező elvek gyakorlati alkalmazására tényleges esetek tükrében került sor, a különféleség oly hatalmasnak bizonyult, hogy még annak elismerése is úgyszólván lehetetlenült, hogy egyáltalán fennáll-e bármiféle ilyen elv.” Mert, mint kongeniális társak utóbb megerősítették, mindazonáltal „valamiképpen spontán módon, egyfajta magától értetődőséggel fog előállani majdan valamiféle egyensúly érzete.”²⁰

Emberi közjátékok és szélsőségek

Az emberiség nem szűnő vándorútján, szélsőségek megtapasztalásáig ívelő s számunkra (talán szerencsénkre) nem ismert jövőt rejtegető útjában témánk kapcsán még egy topika tisztázásra vár.

Általános történelmünkben csakúgy, mint a cselekvő emberi létezés egyes részterületeinek (gazdaság, vallás, jog és hasonlók) történetében adódnak olyan forrásponatok, amikor különféle inadekvációk és inkongruenciák (akár egész részterületeikkel együtt) versengenek egymással. Ilyenkor ha bármelyikük túlságosan előre tör vagy minden más felett hegemon eluralkodással fenyegetve kockáztatja a közösség társadalmi léte eddigi rendjének a felborulását, úgy a megkapaszkodás szüksége igényelheti egy mindazonáltal mégis biztosítandó rend megteremtését és/vagy legalább az eddigi keretek legalábbis minimális mérvű fenntartását a kérdéses kultúrához képest még ősibb, tehát még örökebbnek tetsző, s ha esetleg alig megfoghatóan bár, távoliságából mégis valamelyest irányító eszménység elérhető fogódzói alapján. A pszichiátria például, melynek legfőbb terepe éppen konfliktusok maradandó hatásának leküzdése, ilyenkor szokott mindenekelőtt az *ösztönvilágra* mint a megkapaszkodás olykor egyedül megmaradó lehetőségére hivatkozni. Mint a levegő, a víz, vagy bármi, amit megszoktunk, s bár létén nemigen problematizálunk, hiányában mégis elpusztulunk, kategóriaként az ösztönvilág is az emberiség sorsa alakulásában, egyáltalán az emberként megmaradásban filozofikusan lebegőnek, sőt semmitmondónak tetszik,²¹

²⁰ Holleman 1950: 63 ill. Nekam 1967: 48, idézi Varga 2015: 161.

²¹ Ridley 2011; állatiségünk legyőzendő nyomaként Miller 2018, előzményként marxizálva pedig Heller 1978 és Vereczkei 1974 tárgyalja.

noha létünk háttérben meghúzódó valós támaszpontjainak egyik legfőbbikét jeleníti meg. Egy efféle pszichoanalitikus kórisme társadalomfejlődésünk pár évtizede kijegecesedő irányváltásáról megrázó, ugyanakkor az alapokat – egyfelől biológiai adottságunkat s másfelől ennek humanizáló programozottságát, mint az emberlét két végső ontikus pillérét – illetően felvilágosító, és ennyiben talán egyúttal valamelyest biztató is.

Eszerint bárhová vihet kultúránk – emelkedésbe vagy süllyedésbe, akár önmagunk elpusztításának peremére –, egyetlen fogódzó mindig marad, s ez ösztönlétünk. Mint *biologicum*-vontunkon túl az egyetlen, ami a külvilághoz, a természeti világhoz, s ennek részeként a bennünk még rejtező és szükség esetén talán előcsalogatható animális múlthoz tapad. Azt sugallja tehát, hogy amennyiben marad még elszánásunk, erőnk és képességünk ennek kultiválására, úgy tán civilizációs vagy kulturális rombolást is túlélhetünk, hogy majd alkalom közeledtével új építkezésbe kezdhessünk. Ma egy olyan civilizációban, amelyik önmaga felélésének s elpusztításának kultúráját szintén kitermelte, e fogódzó megtalálása – s benne persze a *mi?* és *miért?* tisztázásával az elsődlegességek és esetlegességek közti határ mindenkori megvonása – immár a túlélés egyetlen előfeltételévé gasagosodhat.

Nem véletlen hát, ha a jog területén is sürgető a figyelmeztetés, hogy rangsoroljunk értékeink sorában. Úgy tetszik, hogy evilágunkban nincsen más fundamentális érték az Isten-képmás ember, a személy szolgálatán kívül. Ehhez képest nyilván másodlagosan, instrumentálisként járul az, hogy ennek elősegítésére miképpen járunk el és milyen eszközökkel élünk. Vagyis mindazon eljárások, eszközök és célok, amiket tudományunk s mediatizált világunk szokásszerűen (hacsak nem egyenesen katekézisszerűen) minden körülmények közt szent és sérthetetlen civilizációs vívmányainként sulykolnak belénk, eleve nem önmagukban értékek. Hanem akkor, azáltal és annyiban válnak valóban értékke, amikor, ami által és amennyiben e fundamentalitást szolgálják. És nekünk magunknak kell azon lennünk, hogy pontosan ezt és kellően szolgálják legfőbb politikai és jogi értékeink, mint a demokrácia, a parlamentarizmus, a jogállam, az emberi jogok, és még mindmennyi voltaképpen jogi (vagy pontosabban: jogiasítottan politikai) technika.²²

Mintegy magától értetődő következménylevonásként ebből fakad, hogy úgymond „a *joguralom* nem és nem is lehet kollektív öngyilkossági paktum” – jelentvén, hogy a jog az emberért, mindannyiunkért van, és nem megfordítva. Vagyis az és addig maradhat jogállami, ami és ameddig szolgálni tudja az embert.²³ Távlatosan tehát nem az a tehetős állam, amelyik igavonó barom jármaként éli a jogot, pislogni sem merve fedése nélkül, hanem amelyikben virulens a fentiek tudata. Amelyik bízva magában, civilizáltságában, a jogot maga magától előállított fegyverként önmaga erősítésére s társadalma szolgálatára használja. Ahogyan a világ nagy nemzetei megélik, saját önképük szerint felépült kultúrával, ebben gyökerező önérettel s biztonságtudattal, ott folyamodva jöghoz, ahol bármi mással szemben helye éppen ennek van.

---

²² Vö. Varga 2004.

²³ Finnis 1982 ill. Varga 2022.

Dekadens és vesztésre áll tehát az, ki saját jogától is nyögve, mert szemhatárát annak állandó fürkészésére kényszerítve cselekedni sem mer másként, mint önnön célteljesítő jogszerűsége alibijeként. És gyenge az a társadalom, amelyik nem érezheti magát saját államisága végső urának. Amelyben nem érezheti át, hogy boldogan kölcsönzi bizalmát s (adó)pénzét államának, mert tudja, hogy az a közrend intézményes biztonságát és a közjó közös célját teremti és valósítja meg körötte, és ezért lemond elidegeníthetetlen ősi jogáról, az önvédelemtől s benne az erőszakgyakorlásról is, merthogy cserében állama garantálja, mint az egész közösség rendjét.²⁴

Mindent egybevetve azt látjuk tehát, hogy *artificiall reason*-változatok tömege adja életünk közegét. Habár mindegyikük elsődleges követést követel magának, ezek megvalósulásának a hullámmó egyensúlyából adódik a mindenkor fennálló társadalmi rend. Következésképpen a mesterséges értelem nem jó és nem rossz önmagában. Mindvalamennyi faja és változata egy adott kultúra megnyilvánulása és elődnemzedékek jobbra törésének a terméke. Nélkülük nem boldogulnánk e világon; tisztelettel közelítve komolyan kell hát vennünk kínálatukat. Ám mindvalamennyi emberi produktum, tehát esendő. Ami nem esendő, az a *naturall reason*, ami e viszonylagos szétválasztásban nem egyéb, mint ami megnyilatkozásként s lenyomatként még közvetlen(ebb)ül őriz valamit az ember természetbeni létéből. Azért áll fenn egyáltalán ketősségük, hogy a mesterséges értelem követésével az egyes részkomplexusok viszonylagos önállóságban, autonóm módon működhessenek a társadalmi összkomplexusban. Halmazaik összműködése azonban csak annyiban lesz harmonikus, amennyiben ebben a természetes értelem keretszabó hatása érvényesül. Nem állnak hát eleve szemben egymással; jobbra kiegészítik egymást. Amire nyilvánvalóan akkor képesek, ha egyikük sem uralkodik el másikuk fölött. Ami mutatja – itt is, mint bárhol az emberi konstruktumok világában –, hogy az arány az egyik legfőbb erény.

Következtetés a népi jogról

Milyen summázat adható hát a természetességében értelmezett népi jogról? Nos, mindenkori állapotáról, rekonstruálható mondanivalójáról, feltehető mögötteséről, indítékairól s egyes helyzeteinek érdekszövevényéről bárki szabadon vélekedhet, akár bírálva is egészét vagy részeit – de mindez csak utólag és kizárólag külső pozícióból történhet. Merthogy maga a *démosz* az, ami szerepel – cselekszik és megjelenítetik – benne, amely *démosz* pedig eleve adott, megnyilatkozásai s produktumai összefüggésében nemcsak megkerülhetetlen adottságként, de végső tényszerűségként is. Mert nem mozdítható. Egyszerűen felválthatatlan, hiszen ez termeli ki magából s hordozza magában – léte konstanciájában egyszersmind alakítva – azokat a variabilitásokat, amiket (egyéb termékein túl) a népi jog megjelenít. Esetleges megítélése vagy ítélete így nem más, mint önmaga megítélése vagy ítélete: önreferencia – melyhez képest bármiféle külvilági megítélés vagy ítélet maga az irrelevancia. Minden közösség az abban élő ember állapotában jelenik meg, s ezen állapotot hordozza terméke is.

²⁴ Határhelyzetben ezért sejjik fel cselekvésre kész tetőzőn annak ilyenkor aktiválódó tudata, hogy mindez kétoldalú megállapodás volt feltételezett – rousseau-i gyökérzetű – társadalmi szerződésükben; tehát érvényét veszti, amint az állam az általa vállaltakat nem teljesíti.

Aki az, ami. Aki fölött, hogy önmaga hitelességét, értékvállalását, életmenedzselését megítélje, magán kívül nincs – és nem is lehet – más bíró.

A népi jog a közösség spontán terméke,²⁵ szemben az alkotott – jogalkotói és jogalkalmazói – joggal. Önadminisztrációja többnyire gyenge. Hiányoznak belőle azok a jegyek, amelyekről a jog különállásának (önmagában megállásának) bizonyítását általában a jogtól – az alkotott jogtól – elvárják.

A magyar jogfilozófiai gondolkodás több évszázados kérdése már, hogy mi és miképpen generálja a jogot. Legnagyobb elképzelhető előrelépés volt, mikor túlléptünk éles kettősségekre – például a „természetes kiválasztódás” és „mesterséges állami szabályozás”²⁶ – bármiféle tételezésén. A mai jogfilozofálásnak viszont gondja lehetne, hogy eltűnjék a ‘természetes’ és a ‘mesterséges’ természetén és mértékén – tudatában annak, hogy a népi jogban nemcsak önmaga látható, de mintegy *in statu nascendi* a jog, a kifejlődött jogrendek létrejötté, genezise is.²⁷

---

²⁵ Miközben spontaneitás végső soron nem létezik; de nem feltétlenül áll rendelkezésünkre a megfigyelésnek olyan érzékenységű eszköze, amely a spontánnak mondott cselekvési formák mélyebb rugóit, összefüggéseit kimutathatná.

²⁶ Pl. Somló 1903.

²⁷ Marx 1972: 31 aforisztikus megjegyzése, hogy „Az ember anatómiája kulcs a majom anatómiájához.” Amennyiben a megértés kulcsa valóban a fejlettebben rejlik – merthogy egy abból kiinduló perspektíva képes csak kimutatni olyan látenciákat, amelyek egyébként rejtve maradnának –, úgy még valóban várható további eredmény a népi és az alkotott jog párhuzamos vizsgálatából.

Irodalomjegyzék

BALOGH László Levente

2010 A Leviatán anatómiája. *Magyar Filozófiai Szemle* 2. 101–112.

2016 A jogérzék apóriái – Heinrich von Kleist: Kohlhaas Mihály. *Jog, állam, politika* 4. 129–140.

BROBERG, Gunnar –ROLL-HANSEN, Nils

2005 *Eugenics and the Welfare State: Norway, Sweden, Denmark, and Finland*. East Lansing: Michigan State University Press.

FEJÉR Ádám

1992 A tömegember és a csőcselék: Ortega y Gasset kultúrtörténeti diagnózisának értéke. *Szegedi Bölcsészfüzetek* 2:1. 37–53.

FINNIS, John

1982 *Natural Law and Natural Rights*. Oxford: Clarendon Press.

GLADDEN, Edgar Norman

1972 *A History of Public Administration*. London: Cass.

HELLER Ágnes

1978 *Az ösztönök*. Budapest: Gondolat.

HOBBS, Thomas

1651 *Leviathan, or, The matter, forme, & power of a common-wealth ecclesiasticall and civill*. London: Printed for A. Crooke, at the Green Dragon in St. Pauls Church-yard.

HOLLEMAN, Johan F.

1950 An Anthropological Approach to Bantu Law (With Special Reference to Shona Law). *Rhodes–Livingstone Journal* 10. 51–64.

JONAS, David – KLEIN, Doris

1970 *Man-child: A Study of the Infantilization of Man*. New York: McGraw-Hill.

KEVLES, Daniel J. (ed.)

1979 *Eugenics in the United States and Britain 1890 to 1930: A Comparative Analysis*. (Humanities Working Paper 19) Pasadena: California Institute of Technology Division of the Humanities and Social Sciences.

KLEIST, Heinrich von

1810 *Michael Kohlhaas*. Berlin: Realschulbuchhandlung.

1975 *Kohlhaas Mihály*. Budapest: Magyar Helikon.

LE BON, Gustave

1913 *A tömegek lélektana*. Budapest: Franklin.

LOMBROSO, Cesare

1876 *L'uomo delinquente studiato in rapporto alla antropologia, alla medicina legale ed alle discipline carcerarie*. Milan: Ulrico Hoepli.

1882 *Genio e Follia in rapporto alla medicina legale, alla critica ed alla storia*. 4. ed con nuovi studi. Torino: Bocca.

1906 *Lángész és örület*. Budapest: Vass.

LUKÁCS György

1923 *Geschichte und Klassenbewusstsein: Studien über marxistische Dialektik*. (Kleine revolutionäre Bibliothek) Berlin: Der Malik Verlag.

- 1976 *A társadalmi lét ontológiájáról*. Budapest: Magvető.
- MARX, Karl
 1972 *A politikai gazdaságtan bírálatainak alapvonalai*. (Karl Marx és Friedrich Engels művei 46). Budapest: Kossuth.
- MILLER, Kenneth R.
 2018 *The Human Instinct: How we Evolved to have Reason, Consciousness, and Free Will*. New York: Simon & Schuster.
- NEKAM, Alexander
 1967 Aspects of African Customary Law. *Northwestern University Law Review* 62:1. 45–56.
- OPPENHEIM, A. Leo
 1977 *Ancient Mesopotamia: Portrait of a Dead Civilization*. Chicago: University of Chicago Press.
<https://doi.org/10.7208/chicago/9780226177670.001.0001>
- ORTEGA Y GASSET, José
 1930 *La rebelión de las masas*. Madrid: Revista de Occidente.
 1938 *A tömegek lázadása*. Budapest: Egyetemi Nyomda.
- RIDLEY, Matt
 2011 *Az erény eredete: Az emberi ösztönök és a társadalmi együttműködés*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- SOMLÓ Bódog
 1903 *Állami beavatkozás és individualizmus*. (Társadalomtudományi Könyvtár 2) Budapest: Politzer.
- STODDARD, Lothrop
 1922 *The Revolt against Civilization: The Menace of the Under Man*. New York: Charles Scribner's Sons.
 1931 *Lázadás a civilizáció ellen*. (Magyar Jogászegylet könyvtára 4) Budapest: Magyar Jogászegylet.
- VARGA Csaba
 1976 Illúziók a kodifikációs gondolat fejlődésében. *Jogtudományi Közlöny* 8. 434–441.
 2002 *A kodifikáció mint társadalmi-történelmi jelenség*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
 2004 Célok és eszközök a jogban. In Varga Csaba: *A jogi gondolkodás paradigmái*. 467–479. Budapest: Szent István Társulat.
 2015 »Magyarok a nagyvilágban«: Nékám Sándor (1905–1982), a jogi személy, az afrikai szokásjog, a komparatiztika kutatója. *Iustum Aequum Salutare* 3. 154–166.
 2022 *Jogállamiság – viták közegében*. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó.
- VERECZKEI Lajos
 1974 „Az írástudók” felelősségéről: Heller Ágnes „Az ösztönökről” c. cikkének margójára. *Magyar Filozófiai Szemle* 4–5. 502–516.
- ZOLA, Émile
 1898 J'accuse...! Lettre au Président de la République. *L'Aurore* 2:87 (13 janvier). 1–2.